บทที่ 1

ปรัชญาการศึกษาแบบพุทธ

Buddhist Educational Philosophy

1.1 ความหมายของปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษาเป็นรากฐานสำคัญของการทำความเข้าใจความหมาย เป้าหมาย และคุณค่าของการศึกษาในทุกยุคสมัย การจัดการศึกษาไม่อาจดำเนินไปอย่างมีทิศทางได้ หากปราศจากกรอบแนวคิดเชิงปรัชญาที่กำหนดว่ามนุษย์คืออะไร ความรู้คืออะไร และการพัฒนาที่พึงประสงค์ควรมีลักษณะอย่างไร (Ornstein & Hunkins, 2018) บทนี้มุ่งอธิบายความหมายเชิงลึกและขอบเขตของปรัชญาการศึกษา โดยเชื่อมโยงกับรากฐานทางอภิปรัชญา ญาณวิทยา และคุณวิทยา ตลอดจนบทบาทของปรัชญาการศึกษาต่อระบบการศึกษาในโลกยุคใหม่

ปรัชญาการศึกษา (Philosophy of Education) คือศาสตร์ที่ศึกษาธรรมชาติ จุดมุ่งหมาย กระบวนการ และคุณค่าของการศึกษา โดยอาศัยการวิเคราะห์เชิงเหตุผลอย่างเป็นระบบเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่มีความสอดคล้องและมีหลักการรองรับ (Knight, 2006) ในความหมายเชิงวิชาการ ปรัชญาการศึกษาเป็นทั้งศาสตร์เชิงทฤษฎีและศาสตร์เชิงปฏิบัติ กล่าวคือ ไม่เพียงวิเคราะห์แนวคิดเชิงนามธรรม แต่ยังชี้นำการกำหนดนโยบาย หลักสูตร และวิธีการสอนในทางปฏิบัติ

คำว่า “ปรัชญา” มีรากศัพท์จากภาษากรีกว่า *philo* (ความรัก) และ *sophia* (ปัญญา) สื่อถึงการแสวงหาความจริงด้วยความใฝ่รู้ ขณะที่คำว่า “การศึกษา” มีรากศัพท์จากภาษาละติน *educere* หมายถึงการดึงศักยภาพที่มีอยู่ภายในออกมา ดังนั้น ปรัชญาการศึกษาจึงหมายถึงการใคร่ครวญอย่างมีเหตุผลเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ให้บรรลุเป้าหมายที่มีคุณค่า

จากแนวคิดของ John Dewey อธิบายว่าการศึกษาไม่ใช่เพียงการเตรียมตัวเพื่อชีวิตในอนาคต แต่คือกระบวนการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน (Dewey, 1916/2004) ความคิดนี้สะท้อนว่าปรัชญาการศึกษาเกี่ยวพันกับโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองอย่างลึกซึ้ง

รากฐานเชิงปรัชญาของการศึกษา

อภิปรัชญา: ธรรมชาติของมนุษย์และความจริง

อภิปรัชญา (Metaphysics) เป็นสาขาที่ศึกษาธรรมชาติของความเป็นจริงและธรรมชาติของมนุษย์ มุมมองต่อธรรมชาติของมนุษย์ย่อมกำหนดเป้าหมายของการศึกษาโดยตรง ตัวอย่างเช่น Plato เห็นว่าความจริงแท้คือโลกของแบบ (Forms) และการศึกษาคือกระบวนการยกระดับจิตวิญญาณให้เข้าถึงความจริงนั้น ขณะที่ Aristotle มองว่าความจริงปรากฏในโลกประสบการณ์ และมนุษย์ควรได้รับการพัฒนาให้สมบูรณ์ตามศักยภาพของตน มุมมองเชิงอภิปรัชญาจึงส่งผลต่อคำถามพื้นฐานว่า “เราควรพัฒนามนุษย์ไปสู่ความเป็นอะไร” และ “ความสมบูรณ์ของมนุษย์คืออะไร”

ญาณวิทยา: ธรรมชาติของความรู้

ญาณวิทยา (Epistemology) ศึกษาธรรมชาติ แหล่งที่มา และเกณฑ์ความจริงของความรู้ หากยึดแนวคิดเหตุผลนิยม (rationalism) การศึกษาจะเน้นการใช้เหตุผลเชิงตรรกะ หากยึดแนวคิดประจักษ์นิยม (empiricism) การศึกษาจะเน้นประสบการณ์และการสังเกต

John Dewey เสนอแนวคิดนิยมประสบการณ์ (pragmatism) โดยเห็นว่าความรู้เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และการเรียนรู้ควรเกิดจากการลงมือปฏิบัติจริง (Dewey, 1916/2004) แนวคิดนี้เป็นพื้นฐานของการจัดการเรียนรู้เชิงรุกในปัจจุบัน

คุณวิทยา: คุณค่าและจริยธรรม

คุณวิทยา (Axiology) เกี่ยวข้องกับคำถามว่า “สิ่งใดคือความดีและควรค่าแก่การแสวงหา” การศึกษาจึงเป็นกระบวนการถ่ายทอดคุณค่าจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง ระบบการศึกษาที่เน้นความสำเร็จเชิงเศรษฐกิจอาจให้คุณค่ากับประสิทธิภาพและการแข่งขัน ขณะที่ระบบที่เน้นความเป็นธรรมทางสังคมอาจให้คุณค่ากับความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (Biesta, 2015)

ขอบเขตของปรัชญาการศึกษา

การกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษา

ปรัชญาการศึกษาทำหน้าที่กำหนดเป้าหมายสูงสุดของการศึกษา เช่น การพัฒนาปัญญา การสร้างพลเมืองประชาธิปไตย หรือการพัฒนามนุษย์อย่างรอบด้าน (Dewey, 1916/2004) เป้าหมายเหล่านี้สะท้อนค่านิยมพื้นฐานของสังคม

การกำหนดหลักสูตรและเนื้อหา

หลักสูตรเป็นภาพสะท้อนของปรัชญาการศึกษา หากยึดแนวสารัตถนิยม (Essentialism) จะเน้นเนื้อหาวิชาหลักที่จำเป็น แต่หากยึดแนวก้าวหน้า (Progressivism) จะเน้นประสบการณ์และความสนใจของผู้เรียน (Ornstein & Hunkins, 2018)

การกำหนดบทบาทของครูและผู้เรียน

ปรัชญาการศึกษากำหนดว่าครูควรเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้หรือผู้อำนวยความสะดวก และผู้เรียนควรเป็นผู้รับสารหรือผู้สร้างความรู้ด้วยตนเอง ความแตกต่างนี้ส่งผลต่อบรรยากาศและวัฒนธรรมในห้องเรียน

บทบาทเชิงวิพากษ์

นอกจากบทบาทเชิงกำหนดทิศทางแล้ว ปรัชญาการศึกษายังทำหน้าที่วิพากษ์โครงสร้างทางสังคมและความเหลื่อมล้ำในระบบการศึกษา เพื่อให้การศึกษาเป็นเครื่องมือของการพัฒนามนุษย์อย่างแท้จริง (Biesta, 2015)

ความสำคัญของปรัชญาการศึกษาในศตวรรษที่ 21

ในยุคดิจิทัลที่เทคโนโลยีและปัญญาประดิษฐ์มีบทบาทมากขึ้น การตั้งคำถามเชิงปรัชญายิ่งมีความจำเป็น เช่น การศึกษาควรมุ่งสร้างทักษะเชิงเทคนิคเพียงอย่างเดียว หรือควรสร้างปัญญาและคุณธรรมควบคู่กัน การมีรากฐานทางปรัชญาที่ชัดเจนจะช่วยให้ระบบการศึกษาไม่หลงทิศทาง และสามารถพัฒนามนุษย์ให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมและโลก

บทสรุป

ปรัชญาการศึกษาเป็นศาสตร์ที่ศึกษาความหมาย จุดมุ่งหมาย และคุณค่าของการศึกษา โดยมีรากฐานในอภิปรัชญา ญาณวิทยา และคุณวิทยา ขอบเขตของปรัชญาการศึกษาครอบคลุมการกำหนดเป้าหมาย หลักสูตร วิธีการสอน และบทบาทของครูและผู้เรียน ตลอดจนการวิพากษ์ระบบการศึกษา ในโลกยุคใหม่ ปรัชญาการศึกษาจึงเป็นเข็มทิศทางความคิดที่ช่วยกำหนดทิศทางการพัฒนามนุษย์อย่างมีความหมายและยั่งยืน

1.2 การศึกษาในมุมมองของพระพุทธศาสนา

การศึกษาในมุมมองของพระพุทธศาสนาแตกต่างจากความเข้าใจทั่วไปที่มักจำกัดอยู่เพียงการถ่ายทอดความรู้หรือการพัฒนาทักษะทางวิชาการ หากแต่เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ทั้งระบบ โดยมุ่งเปลี่ยนแปลงจากภายในสู่ภายนอก พระพุทธศาสนามองว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ (ทมฺมสทฺธา) และสามารถพัฒนาตนเองไปสู่ความสมบูรณ์สูงสุดได้ผ่านกระบวนการ “สิกขา” หรือการศึกษา (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2559)

คำว่า “สิกขา” ในภาษาบาลีหมายถึงการศึกษา การฝึกฝน หรือการอบรม ซึ่งครอบคลุมทั้งการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ดังนั้น การศึกษาในมุมมองพุทธจึงไม่ใช่เพียงการสะสมข้อมูล แต่คือการฝึกตนเพื่อเปลี่ยนแปลงชีวิตอย่างลึกซึ้ง

ความหมายของการศึกษาในพระพุทธศาสนา

การศึกษาในฐานะกระบวนการฝึกฝนตนเอง

พระพุทธศาสนามองว่าการศึกษาเป็นกระบวนการฝึกฝน (training) มากกว่าการรับความรู้จากภายนอก บุคคลต้องลงมือปฏิบัติและพัฒนาตนด้วยความเพียร พระพุทธเจ้าทรงสอนหลัก “อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ” หมายความว่า ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน สะท้อนว่าการศึกษาเป็นกระบวนการที่ผู้เรียนต้องมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่

พระพุทธเจ้ามิได้ทรงเน้นการเชื่อโดยปราศจากเหตุผล แต่ทรงส่งเสริมให้ผู้เรียนใช้ปัญญาพิจารณา ดังปรากฏในกาลามสูตร ที่ทรงแนะนำไม่ให้เชื่อเพียงเพราะการสืบทอดคำบอกเล่า แต่ให้พิจารณาด้วยเหตุผลและประสบการณ์ตรง (พระไตรปิฎก เล่มที่ 20) หลักการนี้สะท้อนแนวคิดการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (critical thinking) ในเชิงพุทธ

การพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม

การศึกษาในพระพุทธศาสนามีลักษณะองค์รวม (holistic) ครอบคลุมทั้งกาย วาจา ใจ โดยมีโครงสร้างสำคัญคือหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2559)

1. **ศีล** คือ การฝึกพฤติกรรมให้ถูกต้องและมีวินัย
2. **สมาธิ** คือ การฝึกจิตให้มั่นคงและมีสติ
3. **ปัญญา** คือ การรู้แจ้งตามความเป็นจริง

ทั้งสามองค์ประกอบนี้เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ ศีลเป็นพื้นฐานให้จิตสงบ สมาธิทำให้เกิดความชัดเจนทางปัญญา และปัญญานำไปสู่ความหลุดพ้น

เป้าหมายของการศึกษาตามแนวพุทธ

เป้าหมายระดับโลกียะและโลกุตตระ

การศึกษาในพระพุทธศาสนามีเป้าหมายสองระดับ ได้แก่ ระดับโลกียะ (ความสำเร็จทางโลก) และระดับโลกุตตระ (ความหลุดพ้นจากทุกข์) ในระดับโลกียะ การศึกษามุ่งพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้มีคุณธรรม มีความรับผิดชอบ และสามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างสันติ ส่วนในระดับโลกุตตระ การศึกษามุ่งนำไปสู่ความดับทุกข์ตามหลักอริยสัจ 4

พระพรหมคุณาภรณ์ (2559) อธิบายว่าการศึกษาพุทธมิได้แยกโลกธรรมออกจากโลกวิสัย แต่ผสานทั้งสองมิติอย่างสมดุล กล่าวคือ การพัฒนาทางโลกต้องตั้งอยู่บนฐานคุณธรรม และการพัฒนาทางธรรมมิได้ละเลยหน้าที่ต่อสังคม

การเรียนรู้ตลอดชีวิต

พระพุทธศาสนาเน้นการเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong learning) เนื่องจากมนุษย์สามารถพัฒนาได้เสมอผ่านการฝึกฝนตนเอง ไม่มีการจำกัดว่าการศึกษาสิ้นสุดเมื่อใด การปฏิบัติธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินต่อเนื่องตลอดชีวิต

แนวคิดนี้สอดคล้องกับทฤษฎีการศึกษาสมัยใหม่ที่มองว่าการเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทุกช่วงวัย และการพัฒนาตนเป็นกระบวนการไม่สิ้นสุด

วิธีการสอนในพระพุทธศาสนา

การสอนแบบยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอนที่สอดคล้องกับระดับภูมิธรรมและความสามารถของผู้ฟัง ทรงปรับเนื้อหาและวิธีการให้เหมาะสมกับแต่ละบุคคล (individualized instruction) หลักการนี้สะท้อนแนวคิดการเรียนรู้ที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางในปัจจุบัน

การเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง

การปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนาเป็นกระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง (experiential learning) ผู้ปฏิบัติจะเรียนรู้ผ่านการสังเกตสภาวะภายในตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ในทางการศึกษา

บทบาทของการศึกษาในการพัฒนาสังคม

การศึกษาในพระพุทธศาสนาไม่ได้มุ่งพัฒนาปัจเจกบุคคลเพียงลำพัง แต่ยังมุ่งสร้างสังคมที่มีสันติภาพและความเป็นธรรม หลักธรรม เช่น พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 เป็นแนวทางส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดีในสังคม ดังนั้น การศึกษาพุทธจึงมีบทบาททั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม โดยเชื่อมโยงคุณธรรมภายในกับความรับผิดชอบภายนอก

บทสรุป

การศึกษาในมุมมองของพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการฝึกฝนพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม ผ่านหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา เป้าหมายของการศึกษาครอบคลุมทั้งความสำเร็จทางโลกและความหลุดพ้นทางธรรม วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าสอดคล้องกับแนวคิดการศึกษาสมัยใหม่ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางและการเรียนรู้จากประสบการณ์ การศึกษาพุทธจึงเป็นระบบการพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์และยั่งยืน

1.3 พระพุทธศาสนาในฐานะ “ระบบการศึกษา”

พระพุทธศาสนา หากพิจารณาในเชิงโครงสร้างและกระบวนทัศน์ทางวิชาการ มิได้เป็นเพียงระบบความเชื่อหรือแนวปฏิบัติทางศาสนาเท่านั้น แต่สามารถอธิบายได้ในฐานะ “ระบบการศึกษา” (educational system) ที่มีองค์ประกอบครบถ้วนทั้งด้านปรัชญา เป้าหมาย หลักสูตร วิธีการจัดการเรียนรู้ และผลลัพธ์ของการพัฒนามนุษย์ ในทางพุทธปรัชญา คำว่า “ธรรมวินัย” ที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศนั้นมีลักษณะเป็นระบบแห่งการฝึกฝนอบรม (training system) ที่มุ่งเปลี่ยนแปลงมนุษย์จากภายใน โดยมีโครงสร้างสำคัญคือหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2559) ซึ่งสามารถตีความได้ว่าเป็น “แกนหลักของหลักสูตร” ในระบบการศึกษาพุทธ

ในมุมมองนักวิชาการตะวันตก พระพุทธศาสนาเป็นระบบการฝึกจิต (mental cultivation) ที่มีเป้าหมายชัดเจนในการพัฒนาปัญญาและจริยธรรมของมนุษย์ (Harvey, 2013) และมีโครงสร้างการสอนที่เป็นระบบตั้งแต่ระดับพื้นฐานไปจนถึงระดับลึกซึ้งสูงสุด

(Gethin, 1998) ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงสามารถอธิบายได้ในฐานะระบบการศึกษาที่สมบูรณ์ทั้งในเชิงทฤษฎีและปฏิบัติ

ความหมายของพระพุทธศาสนาในฐานะระบบการศึกษา

ระบบแห่งการฝึกฝนและการพัฒนาตนเอง

พระพุทธศาสนาเน้นการศึกษาในฐานะกระบวนการฝึกฝนตนเอง มิใช่เพียงการรับความรู้จากภายนอก พระพุทธเจ้าทรงสอนหลัก “อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ” หมายความว่า ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน (พระไตรปิฎก เล่มที่ 25) ซึ่งสะท้อนหลักการสำคัญของการเรียนรู้เชิงพุทธว่า ผู้เรียนต้องมีบทบาทเชิงรุกในการพัฒนาตนเอง แนวคิดนี้สอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาเชิงมนุษยนิยม (humanistic education) ที่มองว่าการศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพภายในของมนุษย์ (Elias & Merriam, 2005) อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาไปไกลกว่านั้น โดยมุ่งสู่การขจัดอวิชชาและการเข้าถึงความจริงสูงสุดของชีวิต

โครงสร้างเชิงระบบของการศึกษาพุทธ

หากวิเคราะห์ตามกรอบทฤษฎีระบบ (systems theory) ระบบการศึกษาพุทธสามารถจำแนกองค์ประกอบได้ดังนี้

1. ปัจจัยนำเข้า (Input) ได้แก่ ศรัทธา ความพร้อมของผู้เรียน และสภาพแวดล้อมทางศีลธรรม

2. กระบวนการ (Process) ได้แก่ การฟัง (สุตะ) การคิดพิจารณา (จินตา) และการภาวนา (ภาวนา)

3. ผลลัพธ์ (Output) ได้แก่ การพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา และความหลุดพ้น

กระบวนการดังกล่าวปรากฏชัดในหลักไตรสิกขา ซึ่งเป็นโครงสร้างการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นลำดับขั้น (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2559) Gethin (1998) อธิบายว่า พุทธศาสนาเถรวาทมีระบบการสอนที่เป็นลำดับขั้นจากศีลธรรมพื้นฐานไปสู่การเจริญวิปัสสนา ซึ่งสะท้อนลักษณะของหลักสูตรแบบ spiral curriculum ในทางการศึกษาสมัยใหม่

เป้าหมายของระบบการศึกษาพุทธ

เป้าหมายเชิงโลกียะและจริยธรรม

ในระดับพื้นฐาน การศึกษาพุทธมุ่งสร้างบุคคลที่มีคุณธรรม มีวินัย และสามารถอยู่ร่วมในสังคมอย่างสันติ หลักศีล 5 และหลักสังคหวัตถุ 4 เป็นแนวทางพัฒนาพฤติกรรมทางสังคม (พระไตรปิฎก เล่มที่ 21) Harvey (2013) ชี้ว่า จริยศาสตร์พุทธมิได้เป็นเพียงข้อห้ามทางศีลธรรม แต่เป็นกระบวนการฝึกฝนเพื่อพัฒนาความรับผิดชอบและความกรุณาต่อผู้อื่น ซึ่งมีผลโดยตรงต่อความมั่นคงของสังคม

เป้าหมายเชิงโลกุตตระและปัญญา

ในระดับสูงสุด ระบบการศึกษาพุทธมุ่งสู่ความเข้าใจอริยสัจ 4 และการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ 8 อันเป็นกระบวนการดับทุกข์ (พระไตรปิฎก เล่มที่ 11) Gethin (1998) อธิบายว่า โครงสร้างของมรรคมีองค์ 8 สามารถมองได้ว่าเป็น “curriculum of liberation” ซึ่งประกอบด้วยการฝึกพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาอย่างเป็นระบบ ดังนั้นเป้าหมายของระบบการศึกษาพุทธจึงมิได้จำกัดเพียงความสำเร็จทางโลก แต่ครอบคลุมถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงอัตถิภาวะ (existential transformation)

วิธีการจัดการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา

การสอนแบบยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอนที่ปรับให้เหมาะกับบุคคล เรียกว่า “อุปายโกศล” (skillful means) โดยพิจารณาภูมิธรรมและบริบทของผู้ฟัง (พระไตรปิฎก เล่มที่ 9) แนวคิดนี้สอดคล้องกับ learner-centered education และ differentiated instruction ในทฤษฎีการศึกษาสมัยใหม่

การเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงและการใคร่ครวญ

การเจริญสมาธิและวิปัสสนาเป็นกระบวนการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง (experiential learning) ซึ่ง Kolb (1984) อธิบายว่าเป็นวงจรการเรียนรู้จากประสบการณ์ การสะท้อนคิด และการประยุกต์ใช้ แม้ Kolb จะพัฒนาแนวคิดในบริบทตะวันตก แต่หลักการดังกล่าวสอดคล้องอย่างชัดเจนกับกระบวนการภาวนาในพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงสอนในกาลามสูตรว่าไม่ควรเชื่อเพียงเพราะการบอกเล่า แต่ควรพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ตรง (พระไตรปิฎก เล่มที่ 20) หลักการนี้สะท้อนแนวคิด critical thinking และ reflective inquiry ในทางการศึกษา

บทบาทของระบบการศึกษาพุทธต่อสังคมและวัฒนธรรม

ในบริบทไทย วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนมาแต่โบราณ มีบทบาททั้งด้านศาสนา วัฒนธรรม และการศึกษา การศึกษาพุทธจึงมีบทบาททั้งในระดับปัจเจกและระดับโครงสร้างสังคม พระพรหมคุณาภรณ์ (2559) อธิบายว่า การศึกษาพุทธเป็นการพัฒนามนุษย์เพื่อให้เกิดดุลยภาพระหว่างประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวม กล่าวคือ การพัฒนาภายในต้องสัมพันธ์กับความรับผิดชอบต่อสังคม

บทสรุป

พระพุทธศาสนาในฐานะ “ระบบการศึกษา” มีองค์ประกอบครบถ้วนทั้งเชิงปรัชญา โครงสร้าง กระบวนการ และเป้าหมาย โดยมีหลักไตรสิกขาเป็นแกนกลาง เป้าหมายครอบคลุมทั้งระดับโลกียะและโลกุตตระ วิธีการจัดการเรียนรู้เน้นการมีส่วนร่วมของผู้เรียน การเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง และการใคร่ครวญอย่างมีเหตุผล เมื่อเปรียบเทียบกับทฤษฎีการศึกษาสมัยใหม่ พระพุทธศาสนามีความสอดคล้องกับแนวคิด humanistic education, learner-centered education และ experiential learning แต่มีความลึกซึ้งในมิติของการเปลี่ยนแปลงภายในและการหลุดพ้นจากทุกข์ ซึ่งทำให้ระบบการศึกษาพุทธมีลักษณะเฉพาะและมีศักยภาพในการประยุกต์ใช้ในบริบทการศึกษาร่วมสมัยอย่างยั่งยืน

1.4 เป้าหมายสูงสุดของการศึกษาตามแนวพุทธ

การศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา มิได้มุ่งเพียงการพัฒนาความรู้หรือทักษะเพื่อความสำเร็จทางโลกเท่านั้น หากแต่มุ่งสู่ “การเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพของชีวิต” โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือความหลุดพ้นจากความทุกข์ (วิมุตติ) อันเป็นจุดหมายปลายทางของกระบวนการพัฒนามนุษย์ตามหลักธรรม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2559) อธิบายว่า การศึกษาพุทธเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ตามลำดับขั้น ตั้งแต่